

УДК 37.013.42(075.8):34:037

НАЙКРАЩІ ІНТЕРЕСИ ДИТИНИ: СУТНІСТЬ І ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Петрочко Ж. В.

У статті розкрито сутність найкращих інтересів дитини. Охарактеризовано основні положення щодо їх забезпечення у контексті міжнародних підходів. Проаналізовано принципи найкращого забезпечення інтересів дитини (необхідність, відповідність). Висвітлено ключові технологічні шляхи забезпечення найкращих інтересів дитини: оцінка потреб дитини та її сім'ї, міжвідомче партнерство.

Ключові слова: найкращі інтереси дитини, оцінка потреб дитини та її сім'ї, партнерство.

В статье раскрыта сущность наилучших интересов ребенка. Охарактеризованы основные положения относительно обеспечения наилучших интересов ребенка в контексты международных подходов. Проанализированы принципы наилучшего обеспечения интересов ребенка (необходимости, соответствия). Освещены технологические пути обеспечения наилучших интересов ребенка: оценка потребностей ребенка и его семьи, межведомственное партнерство.

Ключевые слова: наилучшие интересы ребенка, оценка потребностей ребенка и его семьи, партнерство.

The article reveals the essence of the best interests of the child. The basic provisions for their support in the context of international approaches are characterized. The principles of the best provision for the child's interests (necessity, proportionality) are analyzed. Key technological ways of providing for the best interests of the child are highlighted: assessment of the needs of the child and their family, interagency partnerships.

Key words: best interests of the child, assessment of the needs of the child and their family, partnership.

У Підсумковому документі Спеціальної сесії ООН в інтересах дітей (2002 р.), що називався “Світ, сприятливий для дітей”, підкреслено: “Завдання дорослих – створити світ, у якому вони захочуть жити і творити майбутнє”. У зв’язку з цим особливої актуальності в усьому світі набуває принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини чи якнайкращих інтересів дитини.

Витоки цього принципу лежать у правовій концепції забезпечення благополуччя дитини, розробленій ще на початку ХХ ст. Тобто поняття “інтереси дитини” розглядалося як таке, що широко пояснює благополуччя дитини.

1959 р. Генеральна Асамблея ООН проголосила Декларацію прав дитини, у якій з-поміж десяти принципів визначалося: “Дитині повинен бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, які дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та у соціальному відношенні ... в умовах свободи та гідності; ... з цією метою ... головним міркуванням має бути якнайкраще забезпечення інтересів дитини” (принцип 2). За таких обставин зазначена декларація стала першим міжнародно-правовим документом, який проголосив і ствердив принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини. Цей принцип також знайшов відображення у низці статей Конвенції ООН про права дитини (9, 18, 20, 21, 37 та 40). Загалом у Конвенції поняття “найкращі інтереси дитини” згадується дев’ять разів.

Враховуючи те, що Україна визначилася з європейським вектором розвитку, працівникам соціальної сфери не можна оминати увагою Постанову Ради Європи щодо прав дітей та розвитку соціальних послуг, дружніх до дітей та сімей (2010 р.). У цьому документі наголошується, що уряди країн при розвитку послуг для дітей та сімей на сучасному етапі насамперед повинні дотримуватися фундаментальних принципів, а це врахування найкращих інтересів дитини, забезпечення права дитини на участь і права дитини на захист.

Проблема прав дитини досліджена українськими науковцями в різних аспектах: основи соціально-правового захисту дітей і молоді та підготовка до цього майбутніх соціальних педагогів / соціальних працівників (Н. І. Агаркова, О. Л. Караман, Л. В. Кальченко, І. М. Ковчина, Я. В. Кічук); історія розвитку прав дітей (Ю. В. Василькова, Л. С. Волинець); соціально-педагогічне забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах (Ж. В. Петрочко) тощо. Водночас, незважаючи на довгу історію розвитку принципу якнайкращого забезпечення інтересів дитини, а також спроби його наукового осмислення, він є достатньо новим та маловивченим.

Згідно із актуальністю означеної проблеми **мета** статті: розкрити сутність якнайкращого забезпечення інтересів дитини та схарактеризувати шляхи його реалізації в сучасних умовах розвитку України.

Концепт прав дитини лежить у сутнісному полі поняття прав людини. Однак науковий пошук дозволив по-іншому розглянути права дитини, а саме не лише як можливості мати й розпоряджатися матеріальними, культурними та соціальними благами, користуватися основними свободами у встановлених законом межах, що забезпечує дитині повноцінне функціонування, а як гарантовані державою можливості задоволення потреб, що дають змогу дитині розвиватися відповідно до віку та індивідуальних задатків. Тому, з погляду соціальної педагогіки, основа забезпечення прав дитини – насамперед виявлення її потреб, аналіз і врахування інтересів підростаючої особистості [3].

Забезпечення найкращих інтересів дитини – задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності з урахуванням думки дитини.

Враховуючи ключове положення Конвенції ООН про права дитини, що дитині для її гармонійного розвитку необхідно зростати в сімейному оточенні в атмосфері щастя, любові і розуміння, виокремлюють два основні положення забезпечення найкращих інтересів дитини: 1) збереження цілісності родини та утримання від вилучення дитини з сім'ї; 2) забезпечення доцільної опіки над дитиною, що сприятиме її гармонійному розвитку (якщо дитина все ж вилучена з родини).

Відповідно до зазначеного у Керівних принципах ООН щодо альтернативного догляду за дітьми (2010 р.) уточнено: всі зусилля повинні бути насамперед спрямовані на те, щоб дитина виховувалася в рідній сім'ї – держава повинна забезпечити для сімей доступ до усіх необхідних послуг, які б підтримували їх у виконанні батьківських обов'язків (стаття 3); особлива увага повинна приділятися вразливим сім'ям з дітьми; обрана форма альтернативного догляду повинна переглядатися регулярно, базуючись на потребах дитини для розвитку (стаття 5). Відтак, Керівні принципи встановлюють, що ключовими елементами системи прийняття рішень в найкращих інтересах дітей у складних життєвих обставинах є принцип *необхідності* та принцип *відповідності*.

Принцип необхідності передбачає, що перш ніж буде прийнято рішення щодо вилучення дитини, слід провести ретельну оцінку її потреб із залученням усіх зацікавлених сторін та самої дитини. Принцип відповідності забезпечує вивчення і врахування індивідуальних потреб дитини при її влаштуванні у відповідну форму альтернативної опіки.

Отже, оцінка потреб дитини та її сім'ї – найважливіший технологічний інструмент і разом з тим ключовий шлях забезпечення найкращих інтересів дитини.

Оцінка потреб дитини та її сім'ї – процес збору, узагальнення та аналізу інформації щодо розвитку дитини, батьківського потенціалу, факторів сім'ї та середовища, підготовки висновків та рекомендацій для прийняття рішень в найкращих інтересах дитини щодо надання їй відповідних соціальних послуг. Основна концептуальна ідея оцінки потреб дитини та її сім'ї така: лише у разі цілком задоволення потреб дитини, високого батьківського потенціалу, сприятливого впливу факторів сім'ї та середовища дитина захищена й забезпечена усім необхідним для гармонійного розвитку [1; 2].

На сьогодні пройдено складний шлях упровадження в Україні оцінки потреб дитини та її сім'ї:

2006 р. – перші кроки розроблення технології оцінки потреб, презентація на науково-практичній конференції за підсумками реалізації Представництвом БО “Кожній дитині” в Україні проекту ЄС “Розвиток інтегрованих соціальних послуг для вразливих сімей та дітей”;

2009 р. – внесення поняття “оцінка потреб” до Закону України “Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю”; прийняття наказу Держсоцслужби від 21.09.2009 р. № 54 “Про апробацію проекту оцінки потреб дитини та її сім'ї та проекту оцінки потреб і ресурсів сім'ї”;

2010 р. – підготовка і видання навчального посібника у 2-х частинах “Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики”, надання Міністерством освіти і науки України рекомендації посібнику щодо впровадження у ВНЗ (лист № 1/11-7011 від 29.07.2010 р.);

2012 р. – визначення наказом Міністерства соціальної політики України від 05.09.2013 р. № 557, що однією із функцій фахівця із соціальної роботи є проведення “оцінки потреб дитини, сім'ї та молодшої особи, обстеження матеріально-побутових умов за згодою сім'ї”;

2013 р. – реалізація консорціумом неурядових організацій на замовлення Міністерства соціальної політики України проекту Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні “Розвиток єдиного національного інструментарію та алгоритму оцінки потреб дитини та її сім'ї”;

2014 р. – прийняття наказу Міністерства соціальної політики України від 09.07.2014 р. № 450 “Про затвердження форм обліку соціальних послуг сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах”, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 04.09.2014 р. за № 1076/25853. Наказом завершено форми документування початкової і комплексної оцінки потреб дитини та її сім'ї.

Отже, нині офіційно схвалено не лише сутність оцінки потреб, але й форми документування такої оцінки, й практики соціальної сфери зобов'язані використовувати ці форми у практичній роботі.

В умовах, коли зруйновано систему підвищення класифікації соціальних працівників, певна відповідальність щодо підготовки до використання інноваційних технологій соціальної роботи лягає на виші. Однак постає питання: чи в усіх ВНЗ, де готують майбутніх соціальних педагогів чи соціальних працівників, викладають цей спецкурс чи принаймні модуль? Чи готові викладачі донести студентам специфіку оцінки потреб і методiku використання її форм? У зв'язку з цим нагальною проблемою сьогодення є забезпечення вишів оновленими навчальними посібниками з проблеми оцінки потреб й організація відповідного навчання викладачів.

Потреба загострення уваги на якісному впровадженню оцінки потреб дитини та її сім'ї детермінована й тим, що правильна й побальна інтерпретація результатів оцінки дозволить змінити традиційний підхід до соціальної, соціально-педагогічної роботи: від роботи з категорією клієнта до роботи з його потребами, конкретним випадком. У такому разі пропонується вирізняти соціальний випадок за його складністю: простий соціальний випадок, випадок середньої складності, складний випадок.

Зазначені чотири типи соціального випадку визначають за результатами початкової оцінки потреб клієнта за такими критеріями:

1. Ключова ознака складних життєвих обставин.
2. Характер впливу проблеми на життя та здоров'я дитини (дорослої особи), стан задоволення її потреб.
3. Стан батьків, осіб, що їх замінюють, та їхній потенціал щодо задоволення потреб дитини.
4. Вплив факторів сім'ї та середовища на задоволення потреб дитини, клієнта.
5. Тривалість існування проблеми.
6. Усвідомлення проблеми, готовність до співпраці з надавачами послуг.

Простий соціальний випадок передбачає надання базових соціальних послуг, складний і випадок середньої складності – комплексних, в т. ч. здійснення соціального супроводу.

Диференціація випадку чи справи отримувача соціальних послуг допоможе у процесі стандартизації таких послуг, визначенні переліку й обсягу соціальних послуг, терміну та послідовності їх надання, ролі та місії фахівця соціальної роботи / соціального працівника, дитини, її батьків, молодшої людини, їх найближчого оточення.

Нині особливої актуальності набуває інший аспект проблеми – спільність дій різних фахівців соціальної сфери, які тією чи іншою мірою здійснюють оцінку потреб дитини та її сім'ї, вивчають стан дитини, обстежують її житлово-побутові умови. Відтак украї необхідно забезпечити наступність в оцінці, узгодити діагностичні процедури, індикатори, форми документування, щоб уникнути надмірного і невиправданого втручання у сім'ю, дублювання дій.

Це можливо за умови перегляду процедури і форм оцінки (діагностування, вивчення стану дитини), що здійснюється соціальними педагогами загальноосвітніх та дошкільних навчальних закладів. Саме їхня оцінка має стати першим етапом процесу оцінки потреб отримувачів соціальних послуг, оскільки її мета – раннє виявлення в дитини ознак складних життєвих обставин й інформування про такі сім'ї з дітьми відповідних інституцій – служби у справах дітей чи центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Отже, здійснювати оцінку працівникам ЗНЗ і ДНЗ доцільно за формами, подібними до форм, затверджених Мінсоцполітики чи принаймні узгодженими з ними. Інакше дублювання функцій, неефективності дій і неузгодженості позицій уникнути не вдасться.

Разом з тим міжвідомчого й міждисциплінарного партнерства потрібно вчитися: під час опанування тих чи інших дисциплін у вишах чи вже на робочому місці. У цьому плані варто проаналізувати кращий зарубіжний досвід. Так, у Великій Британії обов'язковим початковим етапом роботи в будь-якій організації, що діє в інтересах дітей, є проходження міжвідомчого тренінгу, який за положенням законодавства цієї країни забезпечує "ефективність процесу прийняття рішень, що ґрунтується на обміні інформацією, ґрунтовній оцінці, критичному аналізі та професійному судженні про те, яким чином можна задовольнити потреби дитини".

Відповідно до чинного законодавства Великої Британії стосовно дітей, міжвідомчий тренінг повинен проводитися з різними групами фахівців із громадських, державних та незалежних організацій: тими, хто працює безпосередньо з дітьми, які потребують допомоги (наприклад, терапевти, клінічний та загальний медичний персонал, працівники центрів сім'ї, вчителі, співробітники відділу загальної освіти, соціальні працівники (включаючи постійний та денний персонал) та прийомні батьки; тими, хто працює у службах для дорослих, які мають відношення до дитячого добробуту (наприклад, персонал психіатричних установ та закладів роботи з інвалідами, працівники служби умовного покарання неповнолітніх злочинців); тими, хто наглядає за персоналом та волонтерами у вищезазначених групах; тими, хто несе стратегічну та управлінську відповідальність за призначення на посади та надання допомоги дітям та сім'ям (в т. ч. директори шкіл); всіма тими, хто контактує або надає допомогу дітям (наприклад, денні вихователі, поліцейські, співробітники відділів житлових питань, відділів дозвілля та служби у справах молоді).

Таким чином, урахування найкращих інтересів дитини є актуальним ключовим принципом соціальної й соціально-педагогічної роботи в Україні. Його впровадження з урахуванням зарубіжного досвіду й міжнародних стандартів забезпечує оптимальні умови для гармонійного розвитку дитини, оскільки центрує увагу державних і неурядових організацій на якісному здійсненні оцінки потреб отримувача соціальних послуг та тісній партнерській взаємодії усіх суб'єктів надання послуг на рівні громади.

У контексті досліджуваної проблеми перспективним вважаємо вивчення інших шляхів забезпечення найкращих інтересів дитини, й зокрема механізмів широкого впровадження в практику соціальної й соціально-педагогічної роботи в Україні політехнології ведення випадку.

Література

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві. – Київ ; Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
2. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики : навч. посіб. : у 2 ч. / І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський та ін. – К. : Задруга, 2011. Ч. 1. – 2011. – 224 с.
3. Петрочко Ж. В. Сутність та особливості соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах / Ж. В. Петрочко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2012. – № 2. – С. 20–27.